

УДК 811.111'37'42

Строченко Л. В.

КОНЦЕПТ GENIUS В АНГЛОМОВНИХ БІОГРАФІЯХ ІСААКА НЬЮТОНА

Стаття присвячена дослідженню особливостей вербалізації концепту GENIUS в англійській мові та мовленні. У роботі наведені основні аспекти дослідження феномена геніальності у філософії та психології, проаналізовані дефініції лексичної одиниці genius в англійських словниках, виокремлені головні ознаки досліджуваного концепту в науково-популярних біографіях Ісаака Ньютона.

Ключові слова: вербалізація, концепт, концептуальна ознака, геній.

Строченко Л. В. Концепт GENIUS в англоязычных биографиях Исаака Ньютона. – Статья.

Статья посвящена исследованию особенностей вербализации концепта GENIUS в английском языке и речи. В работе указаны основные аспекты исследования феномена гениальности в философии и психологии, проанализированы дефиниции лексической единицы genius в англоязычных словарях, выделены главные признаки исследуемого концепта в научно-популярных биографиях Исаака Ньютона.

Ключевые слова: вербализация, концепт, концептуальный признак, гений.

Strochenko L. V. Concept GENIUS in the English biographies of Isaac Newton. – Article.

The article is dedicated to the investigation of the peculiarities of verbalization of the concept GENIUS in the English language and speech. The research presents main aspects of the study of the phenomenon of genius in philosophy and psychology; analyzes definitions of the lexical unit "genius" in the English dictionaries; singles out conceptual features of the analyzed concept in the popular-science biographies of Isaac Newton.

Key words: verbalization, concept, conceptual feature, genius.

Актуальною проблемою сучасної когнітивної наукової парадигми є вивчення засобів мовного відображення людиною навколишньої дійсності та місця людини у світі. Центральною ідеєю, яка об'єднує численні лінгвокогнітивні дослідження, є положення про те, що мова відбиває знання, представлені у вигляді концептів. Таким чином, однією з головних проблем когнітивної семантики є вивчення мовного відображення процесів концептуалізації та категоризації дійсності [9, с. 105].

Мета роботи полягає у вивченні особливостей вербалізації концепту GENIUS / ГЕНІЙ в англійських біографіях Ісаака Ньютона.

Услід за О.С. Кубряковою визначаємо концепт як «термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; це оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, усієї картини світу, відображеної в психіці людини» [8, с. 90].

На сучасному етапі розвитку когнітивної семантики вчені виділяють декілька напрямків аналізу концептів відповідно до методологічної орієнтації дослідників. Спільним для всіх напрямків є визнання концепту базовою одиницею свідомості, відмінності ж пов'язані насамперед із фокусуванням на певному типі концептів, а також із різним трактуванням відношень між концептом як елементом етнокультурної картини світу та лексичним значенням [15, с. 192–193]. Так, зокрема, культурологічний напрям представлений у дослідженнях Ю.С. Степанова, де концепт визначається як згусток культури у свідомості людини; саме у вигляді концепту культура входить у ментальний світ людини, і завдяки йому людина сама входить

у культуру й іноді впливає на неї; це основний осередок культури в ментальному світі людини [13, с. 40–41]. У цьому напрямі мова розуміється як одне з джерел знань про концепти [15, с. 192].

Як зазначає І.С. Шевченко, у рамках когнітивно-поетичного напрямку, представленого в дослідженнях О.П. Воробйової й О.М. Кагановської, аналізується образний простір концепту в художньому тексті, текстові концепти художньої прози [15, с. 193]. У дослідженні текстових концептів художнього тексту мовна форма враховується як концепт, реалізований у конкретних мовних знаках і зумовлений властивістю мови кодувати знання, отримані через сприйняття й осмислення світу.

Оскільки сучасна лінгвістика характеризується синтезом когнітивної й комунікативної парадигм знань [2, с. 22], то виділяється когнітивно-дискурсивний напрям вивчення концептів, представлений, зокрема, працями О.С. Кубрякової, І.С. Шевченко. У цьому напрямі, як зазначає А.П. Мартинюк, «обов'язковою передумовою концептуального аналізу є не лише семантичний аналіз імені концепту й інших номінативних одиниць, що його репрезентують, а й верифікація отриманих даних вивченням дискурсивних реалізацій засобів вербалізації концепту з опорою на методики дискурс-аналізу, що дозволяє встановити його базові семантичні ознаки, які необхідно співвіднести між собою та змоделювати у вигляді фреймової мережі, що гіпотетично репрезентує відповідні ментальні структури» [10, с. 12].

Серед представників семантико-когнітивного підходу до вивчення концептів можна виділити М.М. Болдирєва, Є.В. Рахліну, Й.А. Стерніна, а також Н.Д. Арутюнову й О.Л. Бессонову, праці яких, на думку І.С. Шевченко, є близькими

за методами дослідження [15, с. 192]. Основна спрямованість семантико-когнітивного підходу полягає в дослідженні співвідношень семантики мови з концептосферою народу, співвідношень семантичних процесів із когнітивними. У процесі лінгвокогнітивного дослідження метод семантико-когнітивного аналізу передбачає перехід від змісту значень мовних знаків до змісту відповідних концептів у ході окремого етапу опису – когнітивної інтерпретації [11, с. 178]. Представники цього напряму вважають мову одним із основних інструментів пізнання та концептуалізації навколишнього світу, а отже, інструментом опису концептів [3, с. 27]. «Шлях дослідження від мови до концепту є найбільш надійним, аналіз мовних засобів дозволяє найбільш простим і ефективним способом виявити ознаки концепту та змодлювати його» [11, с. 179]. Саме тому предметом семантико-когнітивних досліджень є різні засоби репрезентації, тобто вираження, передачі концептів у мові. Аналіз складу того чи іншого концепту виявляється через значення мовних одиниць, що репрезентують цей концепт, їхні словникові тлумачення та мовленнєві контексти [3, с. 31].

Ще одним аспектом сучасних лінгвокогнітивних студій є теорія картини світу. Досліджуваний концепт GENIUS є фрагментом концептуальної картини світу, яка знаходить своє відображення в мовній картині світу. Лінгвістичний підхід до вивчення картини світу розрізняє два її типи: наукову, яка опосередкована науковим знанням, і наївну, яка формується у свідомості носія мови в ході безпосереднього пізнання реального світу під впливом і в категоріях його національно-мовного, історичного та культурного досвіду. «Наївні картини світу, які складаються зі значення слів різних мов, можуть в деталях відрізнитися одна від одної, тоді як наукова картина світу не залежить від мови, якою вона описується» [12, 156–157; 6, с. 63].

Геніальність як феномен найвищої творчої здібності в науковій чи художній діяльності здавна привертала увагу дослідників. Серед основних напрямів трактування та дослідження феномена геніальності у філософії та психології відзначимо *ірраціональний підхід*, який наголошує на божественній природі геніальності й тісно пов'язаний з архаїчними й релігійними уявленнями; *раціональний підхід*, у межах якого геніальність розглядається як вроджена якість людини, що дозволяє визначити геніальність як властивість людського розуму й робить можливим її дослідження різними напрямками в психології, педагогіці й генетиці та визначення біологічних (інстинкти, пам'ять, генетична спадковість, вроджені здібності до творчості) і психологічних (фантазія, уява, натхнення, спонтанність) факторів геніальності; *емпіричний підхід*, з погляду якого геніальність є набутою властивістю людини в процесі її розвитку; *соціокультурний під-*

хід, який розглядає значимість і проблематичність взаємодії генія й суспільства [14].

Сучасна лінгвоконцептологія має велику кількість праць, присвячених дослідженню споріднених концептів, зокрема РОЗУМ, ІНТЕЛЕКТ [1]. Проте феномен геніальності як найвищого прояву інтелектуальної чи творчої діяльності людини та власне людини-генія залишається поза увагою лінгвістів, що увиразнює *актуальність* цього дослідження, у якому ми потрактуємо GENIUS як антропологічний і аналізуємо його лексикографічне втілення на матеріалі англійських словників і мовленнєве втілення на матеріалі англійських біографій Ісаака Ньютона.

З огляду на зазначене вище, цілком логічним першим етапом аналізу складу будь-якого концепту є розгляд словникових дефініцій його мовних репрезентантів, що входить до завдань нашого дослідження. Матеріалом дослідження слугували англійські тлумачні словники, які репрезентують наївну картину світу.

Насамперед звернемося до етимології англійської лексичної одиниці *genius*, яка номінує відповідний концепт.

“*L. genius, prop., the superior or divine nature which is innate in everything, the spirit, from genere, gignere, to beget, bring forth*” (16).

Як зазначає Р.О. Будагов, латинське *genius* було маловживаним словом і довго зберігало зв'язки з дієсловами *genere, gignere (народжувати)*. «Геній сприймався як дещо вроджене, притаманне людині, сім'ї та навіть місцевості» [4, с. 160]. Таким чином, внутрішня форма цієї номінації актуалізує ірраціональну складову частину відповідного концепту. Саме в такому ракурсі розглядає концепт ГЕНІЙ Ю.С. Степанов. Учений наголошує, *що геній, ангел, іпостась, душа є частинами одного понятійного поля – внутрішнього Я людини*. Геній в античності – це дух, божество життєвої сили, яке з народження було притаманне лише чоловікам (аналогічним божеством жінок вважалася Юнона) [13, с. 581–584].

Лише в другій половині XVIII ст. відбувається перелом у семантиці цієї лексичної одиниці. Із того часу *genius* позначає не тільки особливу здібність, але й саму людину, яка має цю якість. Саме тоді з'являються численні трактати Е. Юнга, Д. Дідро, І. Канта, які дають поштовх для подальших досліджень цього феномена [4, с. 160].

Проведений компонентний аналіз уможливив виділення таких концептуальних ознак досліджуваного концепту GENIUS/ГЕНІЙ:

– інтелект (вербалізується такими лексичними одиницями: *intellectual faculties, intellectual power, intelligent, mental, vigor of mind*);

– творчі здібності (вербалізується такими лексичними одиницями: *creative power, talent, creativity*);

– видатний/найвищий/надзвичайний (вербалізується такими лексичними одиницями: *uncommon, superior, distinguished, highly, exceptional, extraordinary, marked superiority*);

– новизна/оригінальність (вербалізується такими лексичними одиницями: *power of invention or origination of any kind, or of forming new combinations; original work*).

Мовленнєве втілення досліджуваного концепту розглянуто на матеріалі англomовних біографій Ісаака Ньютона – видатного англійського вченого, «творця» сучасної фізики.

Дослідники виокремлюють декілька типів біографій, серед яких відзначимо наукову, академічну, художню, документальну та науково-популярну [5, с. 142]. Матеріалом дослідження слугували біографії останнього різновиду – науково-популярні, розміщені на різноманітних біографічних ресурсах мережі Інтернет. Цільовою аудиторією цих публікацій є пересічний «наївний» носій мови, тож аналіз їх лінгвістичних особливостей уможливить виокремлення концептуальних ознак концепту GENIUS в англomовній наївній картині світу.

Досліджені науково-популярні біографії Ісаака Ньютона актуалізують насамперед концептуальну ознаку видатності/надзвичайності. Наведемо декілька прикладів. Так, актуалізацію цієї ознаки бачимо вже в перших рядках проаналізованих біографій:

*“Isaac Newton (January 4, 1643 to March 31, 1727) was a physicist and mathematician who developed the principles of modern physics, including the laws of motion, and is credited as one of the **great minds of the 17th century Scientific Revolution**”* (17).

*“And because other Newton scholars have defaulted on the task of evaluating Newton’s motives, such “suggestions” have stood unchallenged and unrefuted to this day—coloring the legacy and tainting the name of **one of history’s greatest scientists**”* (18).

Його праця визначається як найбільш впливова в царині фізики, а можливо, й усієї науки:

*“It is said to be the single **most influential** book on physics and possibly all of science. Its publication immediately raised Newton to international prominence”* (17).

Примітним є те, що визнання Ісаак Ньютон здобув ще за життя. Його сучасники називали його здібності надзвичайними, а самого вченого – найвидатнішим генієм за всю історію людства:

*“In August 1669, Barrow identified its author to Collins as “Mr. Newton <...> very young <...> but of an **extraordinary genius and proficiency in these things**”* (18);

*“Isaac Newton’s fame grew even more after his death, as many of his contemporaries proclaimed him **the greatest genius who ever lived**”* (17).

Наступною концептуальною ознакою, яка вербалізується в біографіях, є інтелектуальні здібності. Так, наприклад, дядько Ньютона наполіг на тому, щоб племінник вступав до університету, розуміючи його вроджені розумові здібності:

*“Perhaps sensing the young man’s **innate intellectual abilities**, his uncle, a graduate of the University of Cambridge’s Trinity College, persuaded Newton’s mother to have him enter the university”* (17).

Номінативна одиниця *leading* («провідний») у наступному прикладі також підкреслює його надзвичайний інтелект:

*“It also cemented his position as **one of the leading minds of his age**”* (18).

Концептуальна ознака новизни/оригінальності також актуалізується в проаналізованих біографіях ученого, наприклад:

*“Sometimes called the father of modern science, Isaac Newton **revolutionized** our understanding of our world”* (17);

*“Long before his **breakthrough** work Philosophiae Naturalis Principia Mathematica was published, Newton was considered one of England’s leading thinkers”* (18).

Цікавим фактом є те, що визнаний геній Альберт Ейнштейн вважав, що Ісаак Ньютон випереджав свій час, що також актуалізує ознаку новизни досліджуваного концепту:

*“Einstein credited Isaac Newton, the father of physics and arguably the founder of scientific certainty, with “**the greatest advance in thought that a single individual was ever privileged to make.**” The compliment is not hyperbole: In his Principia and the discoveries that preceded it, Newton single-handedly deciphered more of the universe’s enigmas than perhaps any other scientist in history. He revolutionized mathematics, integrated the previously disparate fields of mechanics and astronomy, and thus opened the door to the science of force and motion as we know it”* (18).

Таким чином, три концептуальні ознаки актуалізуються в проаналізованих науково-популярних біографіях І. Ньютона: надзвичайність/видатність (*greatest, extraordinary*), інтелект (*innate intellectual abilities, leading mind*), новизна/оригінальність (*breakthrough, advance in thought*).

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розгляді особливостей вербалізації концепту GENIUS в англomовному різноманітному дискурсі.

Література

1. Антологія концептів / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 1. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 352 с.
2. Бехта І.А. Концептосфера в динаміці (текст і дискурс у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми) / І.А. Бехта // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць. – К. : Логос, 2001. – № 5. – С. 22–26.

3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. – Тамбов : Издательство Тамбовского университета, 2000. – 123 с.
4. Будагов Р.А. История слов в истории общества / Р.А. Будагов – М. : Просвещение, 1971. – 270 с.
5. Ефремова Д.А. Типы англоязычных биографий второй половины XX – начала XXI века / Д.А. Ефремова // Филология и культура. – 2013. – № 1 (32). – С. 142–145.
5. Колегаєва І.М. Перцептивне й когнітивне бачення світу: ономасіологічний аспект. / І.М. Колегаєва // Вісник ОНУ імені І. Мечникова. – Том 18. – Вип. 2(6) 2013. – С.63–69.
7. Колегаєва І.М. Що нам показує картина світу: людський чинник ономасіологічних процесів / І.М. Колегаєва // Наукові записки НаУКМА. – Том 164. Філологічні науки (Мовознавство) – 2014. – С. 8–11.
8. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М. : Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – 248 с.
9. Кронгауз М.А. Семантика / М.А. Кронгауз. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 399 с.
10. Мартинюк А.П. Концепт у дискурсивній парадигмі / А.П. Мартинюк // Вісник ХНУ. – 2006. – № 725. – С. 9–12.
11. Попова З.Д. Семантико-когнитивный подход как направление когнитивной лингвистики / З.Д. Попова, И.А. Стернин // *Vita in lingua: К юбилею профессора С.Г. Воркачева: Сборник статей* / отв. ред. В.И. Карасик. – Краснодар : Атриум, 2007. – С. 171–180.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
14. Хомченкова Е.А. Феноменология гениальности: от антропной к социокультурной детерминации : автореф. дис ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Е.А. Хомченкова. – Омск, 2007. – 20 с.
15. Шевченко И.С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике / И.С. Шевченко // Вісник ХНУ. – 2006. – № 725. – С. 192–195.
16. Genius [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thefreedictionary.com/genius>.
17. Isaac Newton [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.biography.com/people/isaac-newton-9422656>.
18. Isaac Newton [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.biography.com/news/isaac-newton-biography-facts>.